

УДК 94(477)

Михайло НЕЧИПОРЕНКО
(Чернівці)

ПОЗИЦІЯ ГЕТЬМАНА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА ЩОДО УКЛАДЕННЯ «ВІЧНОГО МИРУ» 1686 р.

У статті розглядається питання щодо причин підписання «Вічного миру» між Річчю Посполитою та Московією, детально проаналізовано позицію гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича щодо підписання цієї угоди. Розкрито дипломатичні спроби гетьмана не допустити її підписання.

Ключові слова: «Вічний мир», Лівобережжя, гетьман, Річ Посполита, Москва, Кримське ханство, Туреччина, козаки.

16-17 червня 1672 р. в Козацькій Діброві між Конотопом і Путивлем відбулася Генеральна військова рада. На раді за згодою московського князя Григорія Ромодановського гетьманом було обрано генерального суддю Івана Самойловича, на цій посаді він перебував до 1687 р. Характерною рисою 15-літнього гетьманування Івана Самойловича було його прагнення створити аристократичну державу з міцною гетьманською владою. У зовнішній політиці Самойлович орієнтувався на Москву та вороже ставився до Польщі й Туреччини, був противником московсько-польської згоди на основі поділу України. Водночас прагнув порозуміння Московської держави й Гетьманщини з Туреччиною та Кримом. Найяскравіше його зовнішньополітичні прагнення проявились під час підготовчого процесу до підписання «Вічного миру» між Річчю Посполитою та Московією.

Цьому питанню присвячено ряд наукових досліджень та джерел. Важливими є козацькі літописи¹, московські акти і польські документи, використані в працях українських істориків. Серед них праці Д.Дорошенка², С.Соловйова³, Н.Полонської-Василенко⁴ та ряд інших. Серед сучасних дослідників варто виокремити праці В.Станіславського⁵, В.Смоляна та В.Степанкова⁶, Т.Чухліба⁷, В.Горобця⁸. Однак незважаючи на те, що останнім часом з'явилося ряд досліджень присвячених гетьману І.Самойловичу, все ж залишається чимало нез'ясованих фактів, які стосуються його політичної діяльності.

Після завершення війни за Чигирин (1677-1679 рр.) для населення Лівобережжя настав мирний період, щодо Правобережжя, то воно після масового переселення фактично обезлюднилося. Певний спокій настав на Правобережжі тільки після

укладення Бахчисарайського договору 1681 р. між урядом Речі Посполитої та Туреччиною.

Зважаючи на такий поворот, Москва розпочала готуватися до війни проти Османської імперії на боці Священної Ліги, яка була утворена з ініціативи Папи Римського, і до якої увійшли: Австрія, Польща й Венеція, а також численні союзники, що приєдналися до них згодом⁹. Єдиною перешкодою для московського царя була відсутність мирного договору з Річчю Посполитою¹⁰.

Керівництво Гетьманщини, добре усвідомлюючи значення московсько-польської угоди для майбутнього України, протягом довгих років всіляко намагалось перешкодити її укладанню. Одним із шляхів для цього були консультації, котрі Москва постійно брала в І. Самойловича щодо справ, пов'язаних з Польщею та іншими державами. Це давало йому можливість значно впливати на позицію царського уряду при вирішенні тих чи інших міжнародних питань¹¹.

Перша відома нам заява Самойловича щодо неможливості укладення мирного договору Московської держави з Річчю Посполитою за рахунок поділу українських земель відноситься до 1677 р.¹² На пропозицію стольника Карандеєва обговорити зі старшиною цю проблему й викласти свої позиції гетьман через генерального писаря Василя Кочубея відповів, що не може бути й мови про передачу під польську зверхність будь-якої частини Правобережжя, особливо Києва й Чигирин. А в листі до дядка Іларіона Іванова І. Самойлович зазначив, що українцями на переговорах наче худобою якою мали б торгувати¹³. В червні 1679 р. у посланні до російського керівництва гетьман знову висловився проти можливого союзу з Варшавою¹⁴, а в жовтні, маючи розмову з російським посланцем дяком Омеляном Українцевим, Самойлович віддав перевагу мирному договору з турками й татарами, на його думку, більш вигідному, ніж з поляками. Останніх гетьман вважав ненадійними союзниками, що планують пізніше помиритися з Туреччиною й Кримом і залишити Москву наодинці з грізним противником. Крім того, Самойлович вказував на труднощі спільного походу з польськими і литовськими військами, зважаючи на бажання Варшави вести бойові дії в районі Дунаю, невідповідність його в ідеологічному плані: «...хоча би ми разом з поляками над неприятелем і перемогу отримали, то поляки стануть цю перемогу й славу приписувати собі»¹⁵. В цілому гетьман допускав можливість угоди з Польщею лише в тому випадку, коли буде укладено «Вічний мир». При цьому зазначав, що російські війська мають

йти на Крим¹⁶, а польські на Молдавію та Валахію. Але навіть при найбільш вдалому розвитку подій на першому етапі війни розвинути успіх не вдасться через віддаленість театру бойових дій¹⁷.

У травні 1683 р. почалися нові консультації Москви з І. Самойловичем щодо укладення миру з Польщею. Гетьман знову підкреслив, що можна укласти тільки «Вічний мир», згідно з яким Варшава мала відмовитися від Києва, Війська Запорозького городового та Запорожжя, вести бойові дії окремо, в напрямку Криму, застерігав щодо можливості сепаратних угод Польщі та Австрії з Османською імперією й негативного впливу на ефективність союзу Франції, котра є противником Австрії та прибічником дружніх взаємин з турками. Зважаючи навіть на дотримання союзниками мирних угод, Самойлович зазначав, що при виникненні ускладнень у ході війни австрійські та польські війська через далекі відстані не придуть Москві на допомогу. Гетьман нагадував про різницю у віросповіданні в Польщі та Росії, ворожнечу поляків і українців – чинники, що говорили не на користь тривалості укладених угод. Підозру Самойловича викликало й те, що Варшава не надіслала царям (Івану V і Петру I) списку договорів, підписаних з Австрією¹⁸.

Наприкінці 1683 р. в селі Андрусові¹⁹ між польськими й російськими уповноваженими розпочалися переговори про визначення кордонів між володіннями обох держав, які були, по суті, етапом на шляху до укладення мирного договору. Відповідаючи на царське розпорядження прислати на ці переговори й своїх представників, І. Самойлович відповів, що зробити цього не зміг через нестачу часу та інші труднощі. Проте рішення всіх питань, що будуть стосуватися України, він просив доручити московському посланцю князю Якову Одоєвському. Викладаючи власні позиції щодо переговорів, гетьман особливу увагу звертав на необхідність передачі Польщею під російську зверхність округи Києва, сіл на лівому боці річки Сож та Запорожжя, писав про несправедливе заволодіння львівським єпископом Йосипом Шумлянським маєтностями православних церков і монастирів Києва²⁰. До речі, у листі лівобережного правителя до царів знаходимо підтвердження тієї думки, що гетьман був причетний до зриву переговорів у Андрусові²¹. Сторони не змогли дійти згоди саме в питанні про села на р. Сож²².

Восени 1684 р. у Батурині відбулась ще одна зустріч І. Самойловича з думним дяком О. Українцевим. Останній, говорячи про перспективи союзу з Польщею, підкреслив, що Варшава уклала спільні договори й з іншими європейськими державами проти турків і татар. Однак гетьман заявив про неможливість довіряти полякам через їх підступність, навів дані щодо загальної слабкості християнських союзників Речі Посполитої, згадав труднощі Чигиринських походів 1677 – 1678 рр.,

акцентував увагу на проблемі свободи православного віросповідання в Польщі, наголосив на труднощах далеких переходів при спільних діях з союзниками, неможливості швидкого завоювання Криму та ускладненнях, що мали виникнути при з'єднанні українських і російських військ²³.

На початку 1685 р. до Москви вирушив Л. Кочубей з інструкцією від І. Самойловича, в якій йшлося про поширення влади царів на села по лівому березі р. Сож, Запорожжя та поступове проникнення далі на захід, «бо вся тогобічна Дніпра сторона – Поділля, Волинь, Підляшшя, Підгір'я і вся Червона Русь, яких славні і старовинні міста Галич, Львів, Перемишль, Ярослав, Люблін, Луцьк, Володимир, Острог, Заславль, Корець та інші знаходяться, завжди до монархів російських від початку буття тутешніх народів належали і тільки сто років з невеликим лишком тому часу як Польське Королівство ними заволоділо»²⁴.

24 січня 1686 р. І. Самойлович відправив до Москви свого сина Григорія та генерального осавула І. Мазепу з інструкцією, у якій було по пунктах розписано, що вони мають говорити, висвітлюючи позицію гетьмана щодо можливості миру з Польщею. Приводом до цієї поїздки стала інформація, котра надійшла з Польщі у 1685 р., про призначення Варшавським сеймом послів до Москви та пізніші підтвердження того, що вони незабаром мають прийти²⁵.

Переходячи безпосередньо до викладу свого бачення проблеми, гетьман згадав про те, що він вже неодноразово займався питаннями миру з Польщею, звертаючись до царів через стольника Семена Алмазова, окольничого Леонтія Неплюєва та думного дяка Омеляна Українцева²⁶. Зазначимо, що на сьогодні ми не маємо даних щодо контактів І. Самойловича з С. Алмазовим з цієї проблематики. Зустріч з Л. Неплюєвим відбулася в жовтні 1683 р., а з О. Українцевим гетьман, як відомо, зустрічався в жовтні 1679 р. та восени 1684 р. Проте відомі нам дані, звичайно, не виключають можливості зустрічі з цими особами й у інший час. На користь цієї думки говорить навіть сама послідовність перерахунку наведених прізвищ, адже зафіксована зустріч з Л. Неплюєвим відбулася лише в січні 1686 р.²⁷

Саме в той час, коли Самойлович надав «Інструкцію» до російського керівництва своєму синові та І. Мазепі, в Батурині перебував Л. Неплюєв. Він приїхав сюди за наказом царів, маючи наодинці повідомити гетьману, що до Москви прямують польські посланці, вповноважені домовлятися про «Вічний мир». Згідно з побажаннями російського керівництва, І. Самойлович ще раз виклав свої погляди на міжнародну ситуацію, написавши спеціальні «Статті»²⁸. Здавалося б, що у цих обставинах відправляти до Москви ще й своє посольство немає сенсу. Але, очевидно, відправка Г. Самойловича та І. Мазепи готувалася ще до

приїзду Л. Неплюєва, й відмінити її гетьман не став, незважаючи на приїзд московського гостя, можливо, турбуючись про своєчасне, напередодні польського, прибуття своїх посланців до царів. Однак Л. Неплюєв, хоч і виїхав з Батурина 28 січня, з російськими урядовцями зустрівся й передав усі привезені документи на день раніше²⁹. Пояснюється це звичайними формальними труднощами, яких важко уникнути перед аудієнцією у високопоставлених осіб. Природно, що Л. Неплюєву було легше здолати всі ці бар'єри.

Повертаючись до причин приїзду окольничого, необхідно відмітити, що на цей раз Москва вже не ставила питання про потрібність чи непотрібність договору з поляками. Йшлося лише про те, щоб гетьман порадив, яким чином вести бойові дії: йти на об'єднання з польськими і литовськими військами, чи вирушати на Крим самостійно; як саме організувати похід. Допускалася й можливість виплати Польщі грошової компенсації замість відправки військ. Своє рішення піти на угоду з Польщею проти Туреччини й Криму цар аргументував, по-перше, недотриманням ханством умов миру, яке, щорічно отримуючи від росіян гроші, продовжує чинити грабівницькі напади на прикордонні міста, та, по-друге, можливістю об'єднання поляків з турками й татарами вже проти росіян³⁰.

Гетьман Самойлович при такій постановці питання не продовжує намагатись зірвати запланований договір. Цікаво, що коли раніше він неодноразово заявляв, що гарантувати виконання угод з поляками може тільки «Вічний мир», то у ситуації, коли справа дійшла до укладення саме такої угоди, висловився проти неї. Очевидно, пропонуючи варіант «Вічного миру», гетьман свідомо розраховував на затягування часу, знаючи яких зусиль потребує підготовка настільки масштабного договору. І це йому вдалося зробити.

У нових обставинах як в «Інструкції»³¹, так і в «Статтях» І. Самойлович знову пише про недовіру до Польщі, переконуючи Москву в тому, що її хочуть ошукати. Як аргумент він використовує дані про становище православних на підвладних Речі Посполитій територіях, пропонуючи порушити цю проблему на переговорах. Очевидно, він сподівався на ускладнення, котрі мали виникнути при обговоренні. На відміну від «Інструкції», в «Статтях» гетьман звертає увагу на труднощі війни з турками й татарами, згадуючи Чигиринські походи 1677 – 1678 рр., взагалі висловлюється проти військових дій, котрі почнуться після розриву мирних угод з Туреччиною та Кримом. У обох документах³² він нагадує про труднощі військових переходів на віддалені театри бойових дій та про значні зусилля, що необхідні для підготовки і проведення походу на Крим. Взагалі, І. Самойлович знову пропонував зачекати з укладенням договору з Польщею до прояснення політичної ситуації. Не радив він і давати грошей полякам, зазначаю-

чи, що це завдасть удару по престижу Москви. Натомість пробував переконати російських урядовців у тому, що землі, які Польща мала визнати підвладними царям, насправді не завойовані, а повернуті. Україна ж бо за своїм бажанням відійшла в підданство Олексію Михайловичу. А гроші стануть у пригоді при обороні власних рубежів³³.

На відміну від «Інструкції», враховуючи аргументацію Москви на користь миру з Польщею, у «Статтях» лівобережний правитель пише про значні труднощі, котрі доведеться зазнати Варшаві при спробі укласти договір з турками, згадуючи як бої під Віднем, так і великі втрати турецьких військ на Правобережжі³⁴. Нагадаємо, що раніше гетьман для тиску на Москву використовував як аргумент тезу про можливе об'єднання Польщі з Туреччиною й Кримом проти Росії³⁵. Тепер же він твердив протилежне.

Далі І. Самойлович писав про небажання Туреччини та Криму порушувати мир з росіянами, наявність у Москви та Батурина достатніх сил для оборони від нападів поляків, підтриманих частиною татарів. Нейтралізуючи висловлену в царській грамоті заяву щодо збитків російським містам з боку Азова, гетьман відмітив, що не менше дістається й татарам з турками від донських та запорозьких козаків. При цьому він дещо пішов проти правди, пишучи, що після укладення Бахчисарайського мирного договору українські міста не зазнали ніяких збитків від «бусурманів»³⁶.

Висловлюючись у «Статтях» щодо щорічної данини, яку Росія платила Криму, І. Самойлович не бачив у ній нічого принизливого, що, звичайно, звучить не надто переконливо після того, як принизливою, на його думку, може виглядати виплата грошей Польщі³⁷.

Аналіз міжнародної ситуації, яку гетьман теж обернув на свою користь, заслуговує уваги хоча б з огляду на його вміння орієнтуватись у складних відносинах, що склалися на широкій політичній арені Європи. При цьому лівобережний правитель враховував не тільки інтереси провідних країн, підвладних їм політичних організацій, а й ситуацію у взаєминах суспільних верств цих держав. Османську імперію він справедливо вважав занадто сильною. Гетьман наголошував на суперечностях у таборі союзників, оборонному характері війни, яку вони ведуть проти турків і татар³⁸. Особливу увагу в «Статтях» І. Самойлович приділив позиції Франції, котра не мала наміру вступати в антиосманську коаліцію, не зважаючи на приклад Австрії, Польщі та Венеції. При цьому він, звичайно, штовхав Росію до взяття прикладу з Франції. Хоча, як відомо, останньою керували насамперед інтереси боротьби за гегемонію в Європі. Переходячи далі до вихвалювання могутності Російської держави, гетьман запропонував цілу систему аргументації, яку можна було б протиставити польським домаганням. Ці «відмовки», як називає їх сам Самойлович, мали бути використані на перегово-

рах³⁹. Отже, незважаючи на декларування своєї підлеглості, він уперто схилив Москву до свого шляху вирішення проблеми, навіть намагаючись вчити російських дипломатів, що їм говорити полякам.

Наприкінці, бажаючи юним царям зростати в мирі та набиратися сил, гетьман нагадує про оборонний характер війни союзників, які, проте, хочуть штовхнути Росію в полум'я війни.

В «Інструкції» зустрічаємо кілька тез, які, проте, не знайшли відображення у «Статтях». Це теза про можливість нападу турецьких військ на Польщу під час походу російських військ на Крим. На думку Самойловича, Варшава в такій ситуації могла б піти на замирення з противником, що привело б до нападу турків на царські володіння⁴⁰. Відмова від цього положення, очевидно, диктувалася не вписуванням його в нову логічну конструкцію, побудовану в «Статтях», де йшлося про неможливість польсько-турецького миру.

Не зачіпає гетьман у «Статтях» також питання про владу над Запорозжям, у черговий раз порушеного в «Інструкції»⁴¹, оскільки Л. Неплюєву було відомо, що воно буде поставлене на переговорах. Нічого не говорить про додаткове укріплення Києва та збільшення приналежної йому округи⁴². Вважаємо, що й в цьому випадку І. Самойлович вже не сумнівався щодо позитивного рішення проблеми. Адже володіння Києвом, як зазначено в статейному списку околничого, було однією з важливих умов, які російська сторона мала відстоювати перед поляками.

На доказ своїх слів про політичні наміри Речі Посполитої після від'їзду Л. Неплюєва гетьман відправив до Москви ще два документи – розповіді грека Юрія Раджея та вихідця Андрія Калістратова⁴³. Це останні з відомих нам матеріалів, котрі мали послужити справі, яку так довго відстоював І. Самойлович. У відповідь Москва, дотримуючись традиції, надіслала як самому І. Самойловичу, так і його дітям Григорію та Якову цінні подарунки. Так, 28 квітня було «послано их великих государей жалованья с Леонтьем Неплюєвим, к гетману за учинение вечного миру с королем полским»: дорогі тканини, іноходець, соболі, вино, лимони, рибу, оцет тощо⁴⁴, а «гетманским детям за службы отца их и для вечного миру с королем полским» тканини, соболі та грошові дарунки⁴⁵.

Отже, протягом цілого ряду років лівобережний правитель намагався протидіяти прогресуючій тенденції з боку Російської держави до укладення мирного договору з Річчю Посполитою. Великий політичний досвід, глибоке проникнення в розуміння міжнародних проблем, знання історії дали йому можливість серйозно впливати на позицію Москви з цього питання. І хоч, як відомо, «Вічний мир» було укладено в Москві 16 травня 1686 р., зусилля гетьмана в державотворчому напрямку стали важливим внеском у справу об'єд-

нання всієї України, справу, за яку так гостро вболівав цілий ряд його попередників та наступників. Російські послы, які вирушили до Яна Собеського для ратифікації тексту договору, мали провести додаткові переговори з цієї проблеми: «...а допоки про те не учиниться достатній договір і постановою, ті місця мають бути порожні»⁴⁶. Вони також отримали письмову інструкцію від царів, де зазначалося, що за наполегливим домаганням гетьмана І. Самойловича потрібно всілякими засобами добиватися повернення «пустих земель»⁴⁷. Зі свого боку український гетьман також звертався до польського короля з проханням повернути Правобережжя. У листах до нього він стверджував, що означена територія дісталася російському царю від султана і була здобута його сином Семеном у Ю. Хмельницького, внаслідок чого вона з'єдналася з рештою України. Тому Самойлович вимагав у короля, щоб «перелічені власні землі наші при нас були залишені. Які хоч в пустці, а нехай будуть наші»⁴⁸. 22 грудня Ян Собеський, перебуваючи у Львові, ратифікував договір, але справа подніпровських земель була відкладена⁴⁹. Водночас у листі до коменданта Білої Церкви німця С. Раппе гетьман писав про те, що правобережні землі України, включаючи Білу Церкву, здавна належали українському народові й Війську Запорозькому і запитував: «То для чого б ґрунти і землі того боку Дніпра віддавати мали?»⁵⁰.

Цікаво, що підписання мирного договору викликало у Самойловича різко негативну реакцію. Так, він заборонив вдячні молебні з нагоди «Вічного миру». У розмовах зі старшиною неодноразово зауважував: «Не послухала дурна Москва моєї поради, замирлася з поляками; дочекаюсь я скоро того часу, що будуть знову мене прохати, щоб я посередником став до перемир'я з державою Кримською»⁵¹. Торкаючись проблеми втраченого Правобережжя, гетьман недвозначно натякав, що «не так воно станеться, як Москва у мирних договорах своїх з ляхами ухвалила. Вчинимо ми так, як нам потрібно!»⁵². З цією метою було здійснено кілька дрібних воєнних операцій, спрямованих на заняття всієї території Правобережної України. «Рубіж собі далі по Случ шукає і займає», – повідомляв один з сучасників-поляків⁵³. Коронний канцлер М. Огінський писав до Москви, що «ще чорнило на трактаті не висохло, а вже Самойлович і задніпровські козаки на цей бік Дніпра перейшовши, встановлюють собі яесь володіння»⁵⁴. У свою чергу, Ян Собеський скаржився царю, що гетьман, перебуваючи під їхньою зверхністю, не дотримується польсько-російських домовленостей і «якусь собі удільність як другий Хмельницький... вживає»⁵⁵. При цьому король посилався на особисті листи Самойловича до Варшави. Сенатська комісія, спеціально скликана для розгляду питання про Правобережжя, відзначала, що лівобережний гетьман «бажає забрати собі всю

Україну» і «...не тільки не йде воювати татар, але є звістка, що з Кримом підписував трактати»⁵⁶. Справді, в польських урядових колах відкрито звинувачували лівобережного гетьмана у зносінах з кримським ханом, метою яких повинно було стати, на їх думку, укладення військового союзу проти Речі Посполитої та Російської держави⁵⁷.

Отже, можна погодитися з міркуваннями Т.В.Чухліба, що цілеспрямована «правобережна» політика І. Самойловича, яка розходилася з прагненнями Москви зберегти стосунки з Польщею, стала однією з причин його подальшого усунення з гетьманства⁵⁸. Частина опозиційно налаштованої козацької старшини, використовуючи українсько-російські суперечності у справі повернення Правобережної України, зробили все можливе для того, щоб скомпрометувати Самойловича перед царською владою.

Таким чином, можна з впевненістю сказати, що гетьман рішуче виступав проти укладення «Вічного миру» 1686 р., який узаконював поділ України. Протягом всього переговорного процесу він намагався не допустити її остаточного розколу.

¹ Літопис Самовидця. – К.: Наук. думка, 1971. – 206 с.

² Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.

³ Соловьєв С. М. Сочинения. В 18-ти кн. / С. М. Соловьєв – М.: Мысль, 1991. – Кн. 7. – Т. 13-14: История России с древнейших времен. – 701 с.

⁴ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – 608 с.

⁵ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру» / В. Станіславський // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. – Вип. 1. – С. 348-385.

⁶ Смолій В., Степанков В. Правобережна Україна у другій половині XVII-XVIII ст.: Проблема державотворення / В.Смолій, В. Степанков В. – К., 1993.

⁷ Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава у міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. / Т. Чухліб. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2003. – 518 с.; Чухліб Т. Іван Самойлович / Т. Чухліб // Історія України в особах: Козаччина. – К.: Україна, 2000. – С. 161-170.

⁸ Горобець В. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII-XVIII ст. / В.Горобець. – К., 1995.

⁹ Літопис Самовидця. – С. 142-143.; Полонська-Василенко Н. Вказана праця. – С. 51.

¹⁰ Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава у міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр... – С. 296-297.

¹¹ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 348.

¹² Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації... – С. 180.

¹³ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації... – С. 180.

¹⁴ Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава у міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр... – С. 299.

¹⁵ Соловьєв С. М. Сочинения... – Кн. 7. – Т. 13-14. – С. 225.

¹⁶ Дорошенко Д. Вказана праця. – С. 96-97.

¹⁷ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 349.

¹⁸ Соловьєв С. М. Сочинения... – Кн. 7. – Т. 13-14. – С. 374-375.

¹⁹ Дорошенко Д. І. Вказ. праця. – С. 328.

²⁰ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 350.

²¹ Дорошенко Д. І. Вказ. праця. – С. 329.

²² Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 350.

²³ Соловьєв С. М. Сочинения... – Кн. 7. – Т. 13-14. – С. 379-382.

²⁴ Соловьєв С. М. Сочинения... – Кн. 7. – Т. 13-14. – С. 384.

²⁵ Источники малороссийской истории... – С.289.

²⁶ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 351.

²⁷ Там само. – С. 351.

²⁸ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 351.

²⁹ Там само. – С. 351.

³⁰ Там само. – С. 352.

³¹ Источники малороссийской истории... – С. 289-290, 294-295.

³² Там само. – С. 290-293.

³³ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 353.

³⁴ Источники малороссийской истории... – С. 290-293.

³⁵ Источники малороссийской истории... – С. 290-293.

³⁶ Там само. – С. 293-294.

³⁷ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 353.

³⁸ Там само. – С. 354.

³⁹ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 354.

⁴⁰ Источники малороссийской истории... – С. 295.

⁴¹ Там само. – С. 293-294.

⁴² Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 354.

⁴³ Станіславський В. «Статті» гетьмана Івана Самойловича щодо «Вічного миру»... – С. 354.

⁴⁴ Там само. – С. 354.

⁴⁵ Там само. – С. 355.

⁴⁶ Источники малороссийской истории... – С. 295.

⁴⁷ Там само. – С. 295.

⁴⁸ Чухліб Т. Іван Самойлович... – С. 168.

⁴⁹ Там само. – С. 168.

⁵⁰ Там само. – С. 168.

⁵¹ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації... – С. 183.

⁵² Там само. – С. 183.

⁵³ Там само. – С. 183.

⁵⁴ Чухліб Т. Іван Самойлович... – С. 168.

⁵⁵ Чухліб Т. Іван Самойлович... – С. 168.

⁵⁶ Там само. – С. 168.

⁵⁷ Там само. – С. 168.

⁵⁸ Чухліб Т. Іван Самойлович... – С. 169.

Михаил НЕЧИПОРЕНКО
(Черновцы)

ПОЗИЦІЯ ГЕТМАНА
ИВАНА САМОЙЛОВИЧА ПО ВОПРОСУ
ЗАКЛЮЧЕНИЯ «ВЕЧНОГО МИРА» 1686 г.

В статье рассматривается вопрос о причинах подписания «Вечного мира» между Речью Посполитой и Москвой, подробно проанализировано позицию гетмана Левобережной Украины Ивана Самойловича, по вопросу подписания этого соглашения. Раскрыты дипломатические попытки гетмана не допустить подписания договора.

Ключевые слова: «Вечный мир», Левобережье, гетман, Речь Посполитая, Москва, Крымское ханство, Турция, казаки.

Mykhailo NECHYPORENKO
(Chernivtsi)

POSITION OF HETMAN
IVAN SAMOYLOVYCH IN RELATION
TO THE SIGNING OF THE «ETERNAL
PEACE» IN 1686

The question in relation to reasons of signing of the «Eternal peace» between Thing Pospolitoj and Moscow and the position of hetman of Left-bank Ukraine Ivan Samoylovych in relation to signing of this agreement is analyzed in this article. The diplomatic attempt of hetman to prevent signing of this agreement is exposed.

Keywords: «Eternal peace», Left-bank Ukraine, hetman, Thing Pospolita, Moscow, Crimean khanate.

УДК 94(477) «17/18»

Катерина ВАЛЯВСЬКА
(Чернівці)

САЛОННА КУЛЬТУРА БУКОВИНИ
В АВСТРІЙСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті досліджується існування на Буковині за австрійських часів салону як суспільного інституту та його репрезентації, здійснюється порівняльний аналіз салонної культури Буковини та модерної Європи.

Ключові слова: салон, суспільний інститут, Буковина, Австро-Угорська імперія, дилетантизм, «шлюбна партія».

Проблема салонної культури в Новий час вже понад 20 років є предметом дослідження соціальної історії, історичної антропології та історії повсякдення в західноєвропейському науковому просторі. Відомими дослідниками салону як суспільного інституту є А. Мартен-Фюжє¹, німецькі вчені І. Акерл² та П. Вільгельмі³. Що ж до дослідження салону як складового елементу суспільного життя в історії українських земель, то така тема не отри-

мала окремого розгляду в дослідженнях вітчизняних істориків. Натомість І.Рьозкау-Рідель присвятила вивченню салону у Львові в 1830-х рр. окремий підрозділ у своїй праці⁴. Салонність та салонну музику Києва, Харкова, Одеси в ХІХ ст. спробувала дослідити мистецтвознавець О. Андріянова⁵.

Метою пропонованої статті є порівняльний аналіз особливостей європейських зразків салонного життя із такими, що були представлені у соціокультурному просторі Буковини в 30-х рр. ХІХ – початку ХХ ст.

Джерельною базою дослідження є спогади В. Умлауфа⁶, Л. Штауфе-Сімігіновича⁷, матеріали, зібрані О. Маковеем⁸ для дослідження життя та творчості Ю.Федьковича, а також мемуари О. Кобилянської⁹.

Слово «салон» має італійське походження, пізніше воно було запозичене французькою мовою для позначення великої, щедро декорованої зали із колонами, яка часто охоплювала два поверхи. У французькій мові слово «salon» вперше зустрічається в писемних джерелах в 1664 р., до цього часу і пізніше дами зустрічали своїх гостей в приміщеннях, які позначались як «cabinet», «alcove», «chambre». Зелершський універсальний лексикон 1735 р. перекладає слово «салон» німецьким поняттям «Haupt-salon»¹⁰.

Слід зазначити, що в ХVІІ – ХVІІІ ст. поняття «салон» не позначало місце для літературних зібрань. Так само воно не використовувався як синонім для учасників літературного чи модного товариства. В розумінні місця для розмов та як суспільний інститут поняття «салон» було вперше вжите в 1807 р. в романі де Стайлс «Corinne». Документальне підтвердження використання слова «салон» як місця прийому гостей вперше знаходимо в французькій мові в 1829 р.¹¹

В середині ХVІІІ ст. архітектурне оформлення салону було скромним та приватним, для якого ще неважливою була вишуканість. Салоном називали не більше ніж «salons de reception» (салон прийому), особливо «salons de compagnie» (салон компанії) або «salons d'assemblee» (салон-асамблея). Такі визначення вказували на тенденцію до суспільної рівноправності у призначенні простору серед тамтешньої публіки. Цей вид салону міг також зустрічатися серед знатних буржуазних будинків¹². Тип салону, який докорінно відрізнявся від дворянських умов життя, був проявом прагнення буржуазії наслідувати аристократичний спосіб життя. Таким чином, розвитку салонної культури ХІХ ст. сприяло т.зв. «обуржуазнення» суспільства¹³.

У першій половині ХІХ ст. в німецькомовному просторі для визначення салону як суспільного інституту та форми спілкування використовували слова «Kränzchens», «Teetischs», у колах освіченої буржуазії поняття «салон» позначали ще як «Gesellschaftszimmer». Термін «салон» у Відні став широко вживаним, «модним словом» лише в сере-